

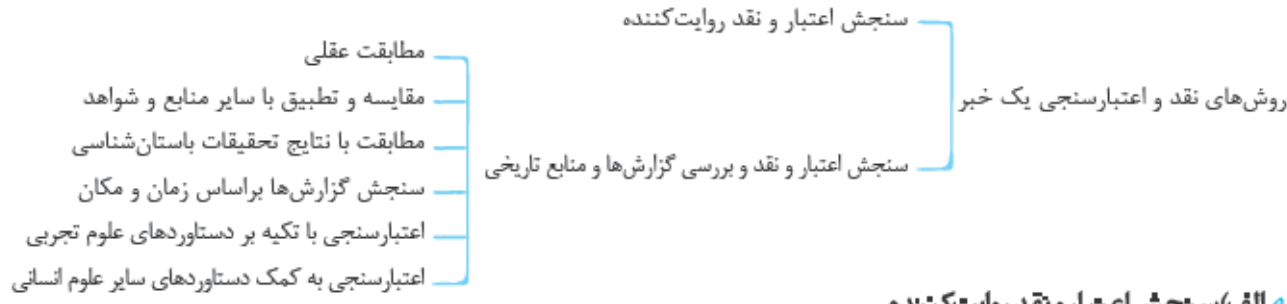

دوستان خوبم!
 درس دوم از کتاب تاریخ شما به اصول مقدماتی روش‌های اعتبارسنجی و تعیین اصالت منابع و اخبار تاریخی می‌پردازد. ما را همراهی کنید تا با هم با این اصول و روش‌ها آشنا شویم.

معیارهای سنجش اعتبار یک خبر تاریخی

تقدخبر

برخی از مورخان وقتی با یک خبر و روایت تاریخی که از کتابی نقل می‌شود، روبه‌رو می‌شوند، آن را اعتبارسنجی می‌کنند و به اصطلاح به نقد آن می‌پردازند.

الف) سنجش اعتبار و نقد روایت‌کننده

شیوه کار مورخان در این‌گونه از نقد:

- 1 بررسی موضوعاتی نظیر:
  - ویژگی‌های هویتی راوی خبر
  - محل تولد و زندگی او
  - گرایش‌های فکری و مذهبی - سیاسی وی
  - جایگاه علمی او

- 2 بررسی علائق و انگیزه‌های راوی در بیان یک خبر و فهم و کشف اندیشه و مقصود او
- 3 توجه به فاصله زمانی و مکانی نقل‌کننده خبر با اصل خبر

نکته منظور از فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر این است که آیا روایت‌کننده خود مستقیماً شاهد وقوع رویدادی بوده و یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است. ارزش و اعتبار خبری که راوی آن خود مستقیماً شاهد رویداد بوده به مراتب از خبری که راوی آن را از دیگران نقل کرده، بیشتر است. در گذشته برخی از مورخان مانند «مسعودی» برای بررسی صحت و سقم برخی از اخبار و گزارش‌های تاریخی سفر کرده و از نزدیک مکان رویدادها را مطالعه می‌کردند.

4 (ب) سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش‌ها و منابع تاریخی

روش‌های نقد اصل خبر و منابع تاریخی	
روش	توضیحات
مطابقت عقلی	- یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک خبر یا گزارش تاریخی، بررسی مغایرت و یا عدم مغایرت آن با عقل است. - مورخانی مانند یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی و ابن اسفندیار مغایرت یک روایت و منبع تاریخی با عقل را دلیل بر بطلان و نادرستی آن می‌دانستند.
مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد	مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتب تاریخی و یا نوشته‌های دیگر مانند نسب‌نامه‌ها، سفرنامه‌ها، دیوان‌های اشعار، متون اخلاقی، فتوت‌نامه‌ها و سیاست‌نامه‌ها روشی سودمند در جهت تعیین اعتبار اخبار و اسناد است.
مطابقت با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی	- استفاده از ابزارها و روش‌های مدرن و پیشرفته در دانش باستان‌شناسی نتایج مطمئنی را به دست می‌دهد که این دستاوردها معیاری مطمئن در اعتبارسنجی برخی از اخبار تاریخی است. - نتایج تحقیقات علمی باستان‌شناسان بر روی محوطه‌ها، بناها و آثار گوناگون تاریخی به مورخان در ارزیابی اخبار و مندرجات کتب تاریخی کمک می‌کند.
سنجش گزارش‌ها براساس زمان و مکان	- زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی‌اند. - خبر و روایت بدون زمان و مکان دقیق و مشخص اصالت و اعتبار کافی ندارد.
اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی	- امروزه پیشرفت‌های علوم تجربی به ویژه علوم مانند شیمی، فیزیک، زیست‌شناسی و پزشکی و ابداع روش‌ها و ابزارهای مدرن، نقش بسزایی در تعیین اصالت و اعتبار اسناد و اخبار تاریخی ایفا می‌کند. - همخوانی نتایج و دستاوردهای این دانش‌ها با داده‌های تاریخی می‌تواند روش مفیدی در سنجش اعتبار اخبار و یا تردید در آن باشد.
اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی	- پژوهش‌ها و داده‌های علوم زیر، دستاوردهای ارزشمندی را پیش روی مورخان قرار داده و آنان را در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی یاری می‌دهند: - جامعه‌شناسی تاریخی، جغرافیای تاریخی، دیرینه‌شناسی، اسطوره‌شناسی، زبان‌شناسی، خط‌شناسی، نسخه‌شناسی، نشانه‌شناسی، مردم‌شناسی، بوم‌شناسی و ...

4 انواع روش‌های تاریخ‌نگاری

روش‌های تاریخ‌نگاری

- تاریخ‌نگاری روایی
- تاریخ‌نگاری ترکیبی
- تاریخ‌نگاری تحلیلی

4-1- تاریخ‌نگاری روایی

تعریف: تاریخ‌نگاری روایی به نوعی تاریخ‌نگاری گفته می‌شود که مورخ روایات مختلف و متعددی را درباره یک موضوع واحد، با ذکر اسناد ذکر می‌کند. **مهم‌ترین ویژگی:** از مهم‌ترین ویژگی‌های این نوع تاریخ‌نگاری، عدم دخل و تصرف مورخان در روایات و ذکر عینی آن‌ها بود. **کاربرد:** این نوع تاریخ‌نگاری در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه ایشان به کار گرفته می‌شد، ولی بعدها برای ثبت وقایع دوران‌های بعدی نیز از این روش استفاده شد.

چهره برجسته: از برجسته‌ترین چهره‌های تاریخ‌نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور «محمد بن جریر طبری» است که برای تألیف کتاب خود اخبار فراوانی را جمع‌آوری کرد و سعی در واگذاری تعیین صحت و سقم مطالب به خواننده داشت.

مزایا و معایب

مزیت	عیب
مورخان بعدی با مجموعه‌ای از اخبار گوناگون درباره یک موضوع روبه‌رو می‌شوند.	نویسندگان به دور از هرگونه نقد و انتقاد، هیچ نظری درباره درستی و نادرستی خبر ارائه نمی‌دادند.
مورخان می‌توانند با به دست آوردن مدارک و اسناد کافی، درباره اصل خبر قضاوت کنند.	

۲- تاریخ‌نگاری ترکیبی

روش: در این نوع تاریخ‌نگاری، شیوه کار مورخان بر پایه زیر است: تنظیم گزارش واحدی از روایات و مطالعه و مطابقت آن‌ها به جای ذکر همه روایات درباره یک موضوع

عیب: در این روش مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر از چشم او دور بماند.

آغاز رواج: از اواخر قرن سوم هجری، این نوع تاریخ‌نویسی متداول شد.

چهره‌ها و آثار برجسته

بلاذری ← فتوح البلدان
 دینوری ← اخبار الطوال

۳- تاریخ‌نگاری تحلیلی

شیوه کار مورخان

بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایات مربوط به یک رویداد و نقد آن‌ها
 تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای آن واقعه

برجسته‌ترین آثار

تجارب الامم ← ابوعلی مسکویه
 تاریخ بیهقی
 مروج الذهب مسعودی

دسته‌بندی تاریخ بر اساس سال شماری و موضوعی

روش سال شماری

در این روش، حوادث بر اساس ترتیب زمان وقوع نوشته می‌شوند.

مثال: طبری در ذیل حوادث سال ۶۱ ق. وقایع محرم و عاشورا را گزارش می‌کند.

روش موضوعی

در این روش، «سال» محور و اساس نگارش تاریخ نیست، بلکه موضوع و یک حادثه محور تاریخ‌نگاری است.

مثال: موضوعاتی مانند یک شهر، جنگ‌ها یا طبقاتی از مردم مثل شعرا یا اطبا می‌تواند محور نگارش تاریخ قرار گیرد.

اثر برجسته

مروج الذهب و معادن الجواهر ← علی بن حسین مسعودی

پرسش‌های نمونه

۱- سنجش اعتبار و نقد روایت‌کننده چرا و چگونه صورت می‌گیرد؟

در این روش پژوهشگران و مورخان موضوعاتی نظیر ویژگی‌های هویتی روایت‌کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایشات فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می‌دهند. هم‌چنین پژوهشگران سعی می‌کنند علایق و انگیزه‌های روایت‌کننده را مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند. یکی از کارهای مورخان در این نوع نقد، این است که چه فاصله زمانی و مکانی بین

راوی و خبر وجود دارد؛ یعنی، راوی خود مستقیماً شاهد وقوع رویدادی بوده و یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است. بدیهی است ارزش و اعتبار خبری که راوی آن خود به طور مستقیم شاهد رویداد بوده به مراتب از خبری که راوی، آن را از دیگران نقل کرده بیشتر است.

۲- سه مورد از معیارهای اعتبارسنجی منابع تاریخی را توضیح دهید.

۱) **مطابقت عقلی:** یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک خبر یا گزارش تاریخی بررسی مغایرت یا عدم مغایرت آن با عقل است. در گذشته نیز بسیاری از مورخان به این اصل اعتقاد داشتند و برای سنجش اخبار از معیار عقل بهره می‌بردند.

۲) **مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد:** مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتاب‌های تاریخی و یا نوشته‌های دیگر مانند نسب‌نامه‌ها، سفرنامه‌ها، دیوان‌های اشعار، متون اخلاقی، فتوت‌نامه‌ها و سیاست‌نامه‌ها در جهت تعیین اعتبار اخبار و اسناد است.

۳) **سنجش گزارش براساس زمان و مکان:** زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی‌اند. خبر روایتی که فاقد زمان و مکان دقیق و مشخص باشد، از اصالت و اعتبار کافی برخوردار نیست.

۳- روش تاریخ‌نگاری روایی و ترکیبی را مقایسه کنید.

در تاریخ‌نگاری روایی، مورخ روایت‌های مختلف و متعددی را دربارهٔ یک موضوع واحد با ذکر اسناد بیان می‌کند. از مهم‌ترین ویژگی این نوع تاریخ‌نگاری این بود که تاریخ‌نگاران هیچ‌گونه دخل و تصرفی در روایت‌ها نمی‌کردند و عیناً آن‌ها را ذکر می‌کردند، اما در تاریخ‌نگاری ترکیبی مورخ به جای بیان همهٔ روایات دربارهٔ یک موضوع، با مطالعهٔ همهٔ روایت‌ها یک گزارش واحد از آن‌ها تنظیم می‌کند و از ذکر سلسلهٔ اسناد و اخبار دیگر خودداری می‌کند. طبیعی است که در این روش برخی از جنبه‌های حادثه از چشم دور بماند.

۴- مهم‌ترین نمایندگان تاریخ‌نگاری تحلیلی و ترکیبی را نام ببرید.

ابوعلی مسکویه صاحب کتاب تجارب الامم، ابوالفضل بیهقی صاحب کتاب تاریخ بیهقی و مسعودی صاحب کتاب مروج الذهب از مهم‌ترین نمایندگان تاریخ‌نگاری تحلیلی و بلاذری صاحب کتاب فتوح البلدان و دینوری صاحب کتاب اخبار الطوال به عنوان نمایندگان شیوهٔ تاریخ‌نگاری ترکیبی به شمار می‌روند.

سؤال‌های امتحانی

درستی یا نادرستی جملات زیر را مشخص کنید.

۱- یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک خبر یا گزارش تاریخی، بررسی مغایرت یا عدم مغایرت آن با عقل است.

۲- نقد یک خبر تاریخی، در حقیقت همان اعتبارسنجی و بررسی اصالت خبر محسوب می‌شود.

۳- دو رکن مهم یک رویداد تاریخی اصالت و روایی بودن آن است.

۴- از شیوهٔ تاریخ‌نگاری تحلیلی در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیرهٔ پیامبر و صحابهٔ ایشان استفاده می‌شده است.

جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید.

۵- در بین مورخان، ..... سعی داشت تعیین صحت و سقم مطالب را به خواننده واگذار کند.

۶- نوعی از تاریخ‌نگاری که در آن شخص مورخ روایت‌های مختلف و متعددی را دربارهٔ یک موضوع واحد با ذکر اسناد بیان می‌کند ..... است.

۷- از برجسته‌ترین چهره‌های تاریخ‌نگاری ترکیبی ..... صاحب کتاب ..... است.

۸- مورخان در دوران اسلامی گزارش‌ها و نوشته‌های خود را به دو روش ..... و ..... تنظیم و ارائه می‌کردند.

پاسخ صحیح را از قسمت مقابل بیابید. (سه مورد اضافی است).

- ۹- برای بررسی درستی یا نادرستی برخی اخبار به مکان رویدادها سفر می‌کرد.
- ۱۰- نویسنده کتاب اخبار الطوال است.
- ۱۱- یکی از مورخانی بود که عدم مطابقت یک روایت تاریخی با عقل را دلیل بطلان و نادرستی آن می‌دانست.
- ۱۲- پیشرفت این علوم به اعتبارسنجی اخبار و رویدادهای تاریخی کمک زیادی کرده است.
- الف) مقدسی
- ب) ابوعلی مسکویه
- پ) باستان‌شناسی و علوم تجربی
- ت) بلاذری
- ث) دینوری
- ج) مسعودی
- چ) فلسفه و ادبیات

به سؤال‌های زیر پاسخ کوتاه بدهید.

- ۱۳- معیارهای سنجش اعتبار یک خبر تاریخی را نام ببرید.
- ۱۴- اعتبارسنجی و بررسی گزارش‌ها و منابع تاریخی به چند صورت انجام می‌گیرد؟
- ۱۵- مورخانی مانند یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه و ... چه عاملی را دلیل بر بطلان و نادرستی آن می‌دانند؟
- ۱۶- مهم‌ترین ویژگی تاریخ‌نگاری روایی چیست؟
- ۱۷- طرفداران تاریخ‌نگاری روایی چه دلیلی را برای طرفداری از این شیوه مطرح می‌کنند؟
- ۱۸- یکی از معایب تاریخ‌نگاری روایی را بنویسید.

به سؤال‌های زیر پاسخ کامل بدهید.

- ۱۹- پژوهشگران چگونه به سنجش اعتبار و نقد روایت‌کننده می‌پردازند؟
- ۲۰- چرا در اعتبارسنجی و نقد روایت‌کننده، مورخان به فاصله زمانی و مکانی نقل‌کننده خبر توجه می‌کنند؟
- ۲۱- چگونه مورخان با مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد به سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش‌ها و منابع تاریخی می‌پردازند؟
- ۲۲- چگونه مطابقت گزارش‌ها و منابع تاریخی با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی به سنجش اعتبار آن‌ها کمک می‌کند؟
- ۲۳- آیا دستاوردهای علوم تجربی به اعتبارسنجی اخبار تاریخی کمک می‌کنند؟
- ۲۴- تاریخ‌نگاری ترکیبی چگونه نوشته می‌شود؟
- ۲۵- تاریخ‌نگاری تحلیلی چگونه نوشته می‌شود؟ (با مثال)
- ۲۶- دسته‌بندی تاریخ براساس سال‌شماری و موضوع‌محوری را شرح دهید.

پاسخ سؤال‌های امتحانی

یکی از کارهای مورخان در نقد روایت‌کننده این است که چه فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر وجود دارد؛ یعنی راوی، خود مستقیماً شاهد وقوع رویدادی بوده و یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است.

۲۰- چون روایت‌کننده خود مستقیماً شاهد وقوع رویداد بوده و یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است. بدیهی است ارزش و اعتبار خبری که راوی آن خود به طور مستقیم شاهد رویدادها بوده به مراتب از خبری که روایت‌کننده آن از دیگران نقل کرده، بیشتر است.

۲۱- مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتاب‌های تاریخی و یا نوشته‌های دیگر مانند نسب‌نامه‌ها، سفرنامه‌ها، دیوان‌های اشعار، متون اخلاقی، فتوت‌نامه‌ها، سیاست‌نامه‌ها و امثال آن روشی سودمند در جهت تعیین اعتبار اخبار و اسناد است.

۲۲- نتایج تحقیقات باستان‌شناسی معیاری مناسب برای سنجش اعتبار اخبار تاریخی محسوب می‌شود. نتایج تحقیقات علمی باستان‌شناسان بر روی محوطه‌ها، بناها و آثار گوناگون تاریخی به مورخان کمک می‌کند که اخبار و مندرجات کتاب‌های تاریخی را به دقت ارزیابی کنند.

۲۳- امروزه پیشرفت‌های علوم تجربی، به ویژه علمی مانند شیمی، زیست‌شناسی، فیزیک و پزشکی و ابداع روش‌ها و ابزارهای مدرن، نقش بسزایی در تعیین اصالت و اعتبار اسناد و اخبار تاریخی ایفا می‌کنند. هم‌خوانی یا عدم هم‌خوانی یافته‌های این دانش‌ها با داده‌های تاریخی می‌تواند روش مفیدی در تعیین اصالت و اعتبار گزارش‌های تاریخی باشد و یا اعتبار آن‌ها را مورد تردید قرار دهد.

۲۴- در این روش مورخ به جای ذکر همه روایات درباره یک موضوع با مطالعه و مطابقت همه روایت‌ها، یک گزارش واحد از آن‌ها تنظیم می‌کند. در این روش مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر از چشم او دور بماند.

۲۵- در این روش مورخ با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت‌های مربوط به یک رویداد و نقد آن‌ها، اقدام به تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای آن واقعه می‌نماید. از برجسته‌ترین آثاری که به این شیوه تألیف شده است، می‌توان به تجارب الامم ابوعلی مسکویه اشاره کرد.

۲۶- مورخان در دوران اسلامی، گزارش‌ها و نوشته‌های خود را به دو روش سال‌شماری و موضوعی تنظیم و ارائه می‌کردند. در روش سال‌شماری حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته می‌شوند، اما در روش موضوعی، یک موضوع خاص محور تاریخ‌نگاری قرار می‌گیرد. موضوع می‌توانست یک شهر، جنگ‌ها یا طبقاتی از مردم مثل شعرا یا اطباق باشد. یکی از نمونه‌های تاریخ‌نگاری براساس موضوع محوری کتاب مروج الذهب و معادن الجواهر، نوشته علی بن حسین مسعودی است.

۱- درست

۲- درست

۳- نادرست: زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی‌اند.

۴- نادرست: از شیوه تاریخ‌نگاری روایی در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه ایشان استفاده می‌شده است.

۵- طبری

۶- تاریخ‌نگاری روایی

۷- بلاذری - فتوح البلدان

۸- سال‌شماری و موضوعی

۹- ج: مسعودی

۱۰- ث: دینوری

۱۱- الف: مقدسی

۱۲- پ: باستان‌شناسی و علوم تجربی

۱۳- ۱) سنجش اعتبار و نقد روایت‌کننده (۲) سنجش اعتبار و نقد بررسی گزارش‌ها و منابع تاریخی

۱۴- ۱) مطابقت با عقل (۲) مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد (۳) مطابقت با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی (۴) سنجش گزارش‌ها براساس زمان و مکان (۵) اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی (۶) اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی

۱۵- عدم مطابقت یک روایت تاریخی با عقل را، دلیلی بر بطلان و نادرستی آن می‌دانستند.

۱۶- از مهم‌ترین ویژگی این نوع تاریخ‌نگاری این بود که تاریخ‌نگاران هیچ‌گونه دخل و تصرفی در روایت‌ها نمی‌کردند و عیناً آن را ذکر می‌کردند.

۱۷- در تاریخ‌نگاری روایی نویسندگان به دور از هرگونه نقد و انتقاد، هیچ نظری درباره درستی و نادرستی خبر ارائه نمی‌دهند و برخی آن را امتیازی بزرگ می‌دانند؛ زیرا مورخان بعدی با مجموعه‌ای از اخبار گوناگون، درباره یک موضوع روبه‌رو می‌شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد کافی درباره اصل خبر قضاوت می‌کنند.

۱۸- شاید یکی از معایب این سبک از تاریخ‌نگاری این باشد که نویسندگان به دور از هرگونه نقد و انتقاد، هیچ نظری درباره درستی و نادرستی خبر ارائه نمی‌دهند.

۱۹- در این مرحله پژوهشگران و مورخان موضوعاتی نظیر ویژگی‌های هویتی روایت‌کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایش فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می‌دهند. همچنین پژوهشگران سعی می‌کنند که علائق و انگیزه‌های راوی را در بیان یک خبر مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند.

سؤال‌های چهارگزینه‌ای

۱- استفاده از ابزارها و روش‌های مدرن و پیشرفته در کدام دانش باعث به دست آمدن نتایج قابل اطمینان در تاریخ شده است؟

(۱) زبان‌شناسی (۲) تاریخ

(۳) باستان‌شناسی (۴) مردم‌شناسی

۲- پژوهش‌ها و داده‌های کدام علوم، مورخان را در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی یاری می‌دهند؟

(۱) جامعه‌شناسی (۲) اسطوره‌شناسی

(۳) نسخه‌شناسی (۴) تمام موارد

۳- یکی از برجسته‌ترین تاریخ‌نگاران به روش تاریخ‌نگاری روایی ..... بود.

(۱) انوری (۲) دینوری

(۳) محمد بن جریر طبری (۴) بلاذری

۴- در کدام روش تاریخ‌نویسی، مورخ ضمن ارائه و جمع‌بندی ترکیبی از اخبار و روایت درباره یک رویداد، خود نیز به بررسی و تبیین علل و عوامل

ظهور آن حادثه می‌پردازد؟

(۱) تاریخ‌نگاری تحلیلی (۲) تاریخ‌نگاری روایی

(۳) تاریخ‌نگاری ترکیبی (۴) تاریخ‌نگاری جدید

۵- در کدام شیوه دسته‌بندی، تاریخ حوادث براساس ترتیب زمانی مرتب می‌شوند؟

(۱) براساس اسطوره‌شناسی (۲) براساس میزان اعتبار

(۳) براساس روش سال‌شماری (۴) براساس روش ترکیبی

پاسخ سؤال‌های چهارگزینه‌ای

۱- گزینه «۳» استفاده از ابزارها و روش‌های مدرن و

پیشرفته در دانش باستان‌شناسی و مطالعات دقیق آثار تاریخی، نتایج قابل اطمینانی را به دست می‌دهد.

۲- گزینه «۴» پژوهش‌ها و داده‌های سایر علوم نظیر

جامعه‌شناسی تاریخی، جغرافیای تاریخی، اسطوره‌شناسی،

زبان‌شناسی و نسخه‌شناسی مورخان را در تعیین اصالت اخبار

یاری می‌دهند.

۳- گزینه «۳» برجسته‌ترین چهره‌های تاریخ‌نگاری روایی،

مورخ و مفسر مشهور «محمد بن جریر طبری» است.

۴- گزینه «۱» در این روش مورخان ضمن ارائه و جمع‌بندی

ترکیبی از اخبار و روایات درباره یک رویداد، خود نیز به بررسی و

تبیین علل و عوامل ظهور آن حادثه می‌پردازند.

۵- گزینه «۳» در روش سال‌شماری حوادث براساس ترتیب

زمانی مرتب می‌شوند.

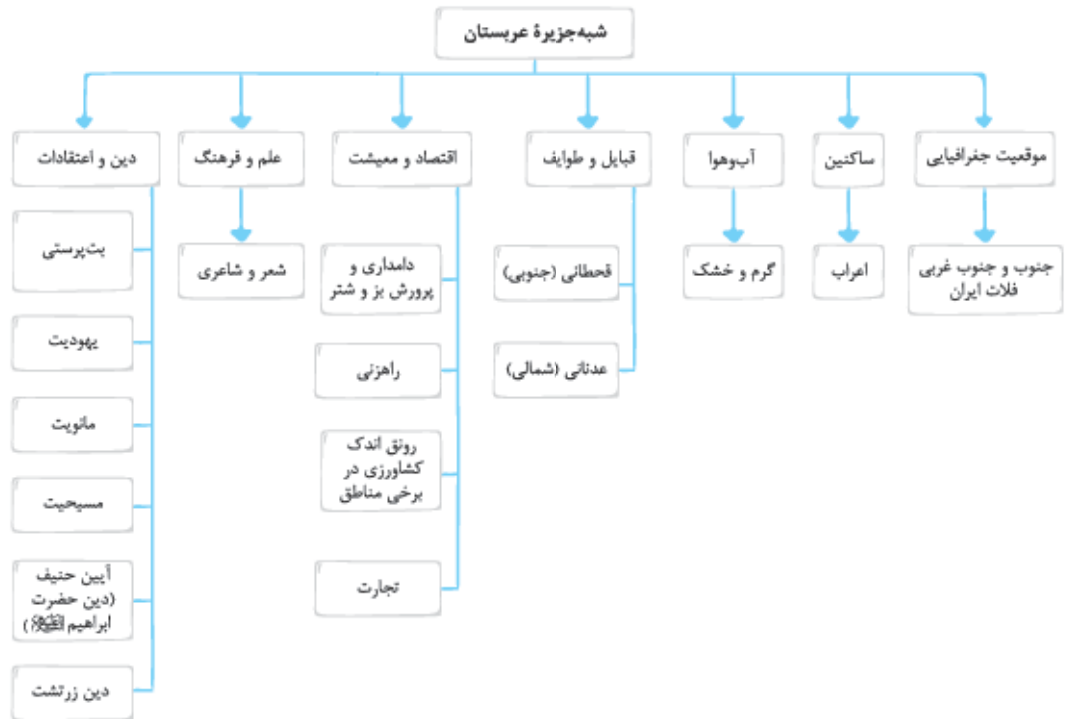

اسلام در مکه

درس سوم

دوستان عزیز! در کتاب تاریخ شما، به اوضاع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی شبه‌جزیره عربستان در آستانه ظهور اسلام خواهیم پرداخت. هم‌چنین آثار و نتایج تلاش‌های پیامبر ﷺ و پیروانش برای دعوت به اسلام و عکس‌العمل دشمنان آنان در طول دوران سیزده‌ساله بعثت را بررسی خواهیم کرد.

شبه‌جزیره عربستان در آستانه ظهور اسلام

پیشینه تمدنی

مطالعات مورخان در سده‌های ۱۹ و ۲۰ م. حاکی از آن بود که پیش از میلاد مسیح، فرهنگ و تمدن مهمی در سرزمین یمن، واقع در جنوب شبه‌جزیره عربستان وجود داشته است. پس از انحطاط این تمدن باستانی، عده زیادی از ساکنان آن سرزمین به دیگر نواحی آن شبه‌جزیره مهاجرت کردند.

جامعه و حکومت

قبایل و طوایف	مبنای دسته‌بندی	شاخص‌ترین سنن و ارزش‌های نظام قبیله‌ای	علت مهم جنگ‌های آن دوران	صفات و خصائل اخلاقی مردم
(۱) قحطانی (جنوبی) (۲) عدناتی (شمالی)	نسب‌نامه‌هایی که سینه‌به‌سینه منتقل شده بودند.	(۱) افتخار به حسب و نسب (۲) احترام به روابط خونی و خویشاوندی (۳) اطاعت بی‌چون و چرا از رئیس یا شیخ قبیله (۴) پشتیبانی بی‌قید و شرط از هم‌قبیلگان در هر شرایطی	تعصب یا عصبیت قبیله‌ای	(۱) مهمان‌نوازی (۲) شجاعت (۳) سخاوت (۴) مروت (۵) استقامت در برابر مشکلات و سختی‌های زندگی

نکات مهم

۱ خصلت‌های اخلاقی در چارچوب ارزش‌ها و سنن زندگی قبیله‌ای مفهوم خاص خود را داشت. (مثلاً شجاع به کسی گفته می‌شد که در نزاع‌های فردی و قبیله‌ای بدون ترس و با جرأت بجنگد و نهایت بی‌رحمی را از خود نشان دهد.)

۲ زندگی چادرنشینی و نظام قبیله‌ای در سرتاسر شبه‌جزیره عربستان رواج داشت. (حتی در معدود شهرهایی مانند مکه، طائف و یثرب) ویژگی‌های قبیله:

(۱) محسوب‌شدن به عنوان یک واحد اجتماعی و سیاسی مستقل (۲) اشتغال بر تمامی افراد با نیای مشترک و پیوند خونی با یکدیگر افرادی که پیوند قبیله‌ای آنان به هر دلیلی قطع می‌شد، پشتوانه اجتماعی خود را از دست می‌دادند.
(۳) مقام و منزلت پایین زن:

در جامعه‌ای که ارزش به قوت بازو و نیروی جنگاوری بود، بسیاری از خانواده‌ها به دلایلی آرزو داشتند فرزندشان پسر باشد، از جمله:
(۱) به دست آوردن غنیمت از راه جنگ و راهزنی
(۲) حفظ عزت و شرافت قبیله
(۳) وجودنداشتن حکومتی فراگیر:

به طور کلی هنگام ظهور اسلام، قبایل عرب پراکنده بودند و حکومت فراگیر و قدرتمندی در عربستان وجود نداشت. برخی از قبایل، مانند قبیله قریش به سبب: (۱) در اختیار داشتن اداره کعبه و (۲) تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک، قدرت و نفوذ سیاسی قابل توجهی بین قبایل دیگر داشت که نمی‌توان آن را به منزله حکومت پایدار برشمرد.

پرسش و پاسخ

چرا قدرت و نفوذ سیاسی قبیله قریش به منزله حکومت پایدار نبود؟

پاسخ

(۱) متکی نبودن این قدرت به تشکیلات سیاسی، اداری و نظامی منظم و منسجم
به دو دلیل: (۲) نداشتن ثبات لازم

اقتصاد و معیشت

وضعیت اقتصادی شبه‌جزیره عربستان به شدت متأثر از (۱) موقعیت جغرافیایی (۲) شرایط طبیعی و اقلیمی آن سرزمین بود. برخی از فعالیت‌های اقتصادی صورت‌گرفته در این سرزمین عبارت بودند از:

(۱) دامداری و راهزنی: قبایلی که در صحراها و صخره‌های خشک و سوزان عربستان زندگی می‌کردند، اغلب از طریق پرورش معدودی بز و شتر و راهزنی زندگی خود را تأمین می‌کردند.

(۲) کشاورزی: در برخی از مناطق این شبه‌جزیره مانند یثرب، یمن و طائف کشاورزی رونق اندکی داشت.

(۳) تجارت: تجارت وضع بهتری داشت و دادوستد با سرزمین‌های مجاور عربستان بسیار مهم بود.

مرکز اصلی بازرگانی شهر مکه (که بر سر راه یمن به شام قرار داشت) بود و سران قریش از طریق تجارت با شام و سرزمین‌های اطراف شبه‌جزیره عربستان، سود زیادی کسب می‌کردند.

علم و فرهنگ

ساکنان شبه جزیره عربستان، به رغم مجاورت با تمدن‌های ایران و روم و داشتن روابط تجاری با آن‌ها، از نظر فرهنگی و تمدنی با جوامع متمدن دنیای آن روز قابل مقایسه نبودند و به علم و دانش توجه چندانی نداشتند. برجسته‌ترین دستاورد فرهنگی اعراب در دوران جاهلیت، شعر و شاعری بود.

دین و اعتقادات

بت پرستی: هم‌زمان با ظهور اسلام، بیشتر ساکنان شبه جزیره عربستان، به ویژه اهالی شهر مکه، بت پرست بودند. در آن زمان خانه کعبه، به محل نگهداری و نیایش بت‌های گوناگون تبدیل شده بود. با این وجود، از آیین حضرت ابراهیم، اعتقاد به «الله» به عنوان آفریننده جهان به کلی از بین نرفته بود و مردم مکه به «الله» به عنوان خدای بزرگ اعتقاد داشتند.

بی‌اعتقادی به جهان پس از مرگ: از دیگر مشخصات آیین بت پرستی، بی‌اعتقادی به جهان پس از مرگ بود که برخی از آیات قرآن مجید نیز دلالت بر این موضوع دارد.

می‌توان پیروان ادیان و آیین‌های مختلف در شبه جزیره عربستان را این‌گونه دسته‌بندی کرد:

حنفاء: در کنار بت پرستان، معدودی از اعراب به پیروی از حضرت ابراهیم علیه السلام از پرستش بت‌ها کناره‌گیری می‌کردند و از گوشت قربانی آن‌ها نمی‌خوردند.

جاهلیت: زمانه و اجتماعی که حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم در میان آن به پیامبری رسید، دارای ویژگی شاخصی بود که قرآن از آن با صفت «جاهلی» یاد کرده است.

جاهلی و جاهلیت در این‌جا مترادف با نادانی و فقدان علم و معرفت نیست. جاهلیت دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه‌جویی دارد که از خلق‌و‌خوی تند و سرکش اعضای آن اجتماع سرچشمه می‌گرفت. تعصب قبیله‌ای و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله نیز جایگزین تعقل، منطق و بردباری شده بود.

بعثت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و دعوت به اسلام

بعثت پیامبر

محل	زمان	سن حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم	اولین سوره نازل شده
غار حرا (بر بلندی کوهی نزدیک مکه)	۲۷ رجب (ماه رمضان)	۴۰	علق

دعوت به اسلام

مراحل دعوت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به پرستش خدای یگانه

نخستین ایمان آوردندگان

بر اساس روایات، ۳ فرد زیر به عنوان نخستین ایمان آوردندگان به اسلام شناخته شده‌اند:

- ۱ حضرت خدیجه ← همسر پیامبر
- ۲ حضرت علی رضی الله عنه ← تحت سرپرستی پیامبر
- ۳ زید بن حارثه ← فرزندخوانده پیامبر

نکته: ابوبکر بن ابی قحافه نخستین فرد بیرون از خانواده رسول خدا بود که اسلام آورد.

دعوت عمومی و عکس العمل سران قریش

سران قریش دعوت عمومی پیامبر صلی الله علیه و آله را نپذیرفتند و اعلام کردند که ما از آیین و سنن پدران و اجداد خویش پیروی می‌کنیم. سران مشرک در ابتدای دعوت اسلامی، مخالفت شدیدی با پیامبر داشتند، اما به دلایل زیر به تدریج مخالفت آنان با اسلام شروع شد و ادامه یافت.

علل و عوامل مخالفت سران مشرک با اسلام

علل اصلی دشمنی	علل ظاهری دشمنی	علل شروع دشمنی
(۱) بیم مشرکان از تزلزل در موقعیت تجاری و سیاسی شهرشان و محرومیت بازرگانان قریش از سود هنگفت تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک (۲) رقابت‌های قبیله‌ای و حسادت طایفه‌ای: حسادت سخت برخی از طایفه‌های قریش (خصوصاً بنی‌امیه) به پیامبری فردی از طایفه بنی‌هاشم	(۱) احساسات دینی سران مشرک (۲) اعتقاد راسخ سران به بت‌ها	گسترش دعوت و گرایش جوانان و مستضعفان به اسلام

پرسش و پاسخ

چرا درگیری مشرکان با پیامبر و دیگر مسلمانان طایفه نبرومند بنی‌هاشم راحت نبود؟

پاسخ: زیرا هرگونه درگیری ممکن بود عواقب زیر را در پی داشته باشد:

- (۱) برانگیخته شدن تعصبات طایفه‌ای و قبیله‌ای
- (۲) بروز جنگ و خونریزی

بنا به دلایلی که گفتیم، مقابله با محمد صلی الله علیه و آله و مسلمانان طایفه بنی‌هاشم امر چندان آسانی نبود، بنابراین مشرکان برای مقابله و مخالفت با اسلام تصمیماتی را اتخاذ کردند که عبارت بودند از:

- ۱ جلوگیری هر طایفه از مسلمان شدن اعضای خود و برخورد با افرادی از طایفه که اسلام آورده بودند.
  - ۲ در تنگنا قراردادن ابوطالب (رئیس طایفه بنی‌هاشم) مبنی بر وادار نمودن محمد صلی الله علیه و آله به دست کشیدن از عقاید خود یا سپردن وی به مشرکان. ابوطالب نه تنها از حمایت پیامبر دست نکشید، بلکه طایفه بنی‌هاشم را به حمایت از آن حضرت فراخواند.
- همه بنی‌هاشم اعم از مسلمان و غیرمسلمان حمایت از محمد صلی الله علیه و آله را پذیرفتند و فقط ابولهب (یکی از اشراف ثروتمند مکه) از این کار سرباز زد و به دشمنی با رسول خدا برخاست.
- مشرکان که با چنین حمایتی نمی‌توانستند به محمد صلی الله علیه و آله آسیب برسانند، سرانجام تصمیم به تحریم اقتصادی و اجتماعی بنی‌هاشم گرفتند که حدود سه سال به طول انجامید.

تحریم و محاصره اجتماعی و اقتصادی بنی‌هاشم

پس از ناکامی سران قریش در جلب رضایت ابوطالب، آنان درصدد محاصره اجتماعی و اقتصادی بنی‌هاشم برآمدند. هدف مشرکان از این تصمیم، اجبار ابوطالب و طایفه او به تنها گذاشتن پیامبر بود.

مفاد معاهده

- ۱ ممنوعیت هرگونه مرادده اجتماعی از قبیل ازدواج با بنی‌هاشم
  - ۲ ممنوعیت ارتباطات اقتصادی مانند خرید و فروش کالا با این طایفه
- بنی‌هاشم برای کاهش آثار مخرب این معاهده به شعب ابی طالب (در اطراف مکه) پناه بردند و حدود سه سال با مشقت در آن‌جا زندگی کردند.

در اندیشه پایگاهی جدید برای اسلام

مدتی پس از پایان تحریم اقتصادی و اجتماعی مسلمانان در سال دهم بعثت، حضرت خدیجه و ابوطالب به فاصله کوتاهی از دنیا رفتند.

پرسش و پاسخ

چه عواملی سبب شد اندیشه هجرت از مکه به ذهن رسول خدا راه یابد؟

پاسخ: با رحلت ابوطالب، جسارت و آزار سران قریش نسبت به رسول خدا بیشتر شد و با تشدید آزار آن‌ها، گسترش دعوت اسلامی در مکه با موانع اساسی روبه‌رو شد.

هجرت از مکه

پیامبر ﷺ در جست‌وجوی یافتن مردمانی که دل‌هایشان آمادگی بیشتری برای پذیرش اسلام داشته باشد، راهی طائف (شهری ثروتمند در نزدیکی مکه که بزرگان و اشراف آن‌جا روابط گسترده‌ای با سران قریش داشتند) شد. اهالی طائف نه تنها از پیامبر ﷺ استقبال نکردند، بلکه با بی‌احترامی و اهانت، ایشان را از شهرشان راندند. پیامبر ﷺ ناگزیر شد با حمایت‌خواهی از یکی از اشراف مکه به آن شهر بازگردد و به تبلیغ اسلام در میان افراد و قبایلی که برای مراسم حج و یا انجام کارهای دیگری به مکه سفر می‌کردند، بپردازد. سرانجام در جریان مراسم حج، تعدادی از مردم یثرب (مدینه) دعوت پیامبر را پذیرفتند و زمینه‌ساز هجرت تاریخی شدند.

پرسش‌های نمونه

۱- تأثیر عوامل جغرافیایی و اقلیمی را بر وضعیت اقتصادی و مشاغل ساکنان شبه‌جزیره عربستان به هنگام ظهور اسلام توضیح دهید. وضعیت اقتصادی شبه‌جزیره عربستان به شدت متأثر از موقعیت جغرافیایی و شرایط طبیعی و اقلیمی آن بود. بخش عمده این شبه‌جزیره را صحراها و صخره‌های خشک و سوزان تشکیل می‌دهند، لذا قبایلی که در این بخش‌ها پراکنده بودند اغلب از طریق دامداری، پرورش بز و شتر و راهزنی زندگی خود را تأمین می‌کردند اما در برخی مناطق این شبه‌جزیره (مانند یثرب، یمن و طائف) کشاورزی نیز رونق اندکی داشت. البته تجارت وضع بهتری داشت و دادوستد با سرزمین‌های مجاور شبه‌جزیره عربستان بسیار مهم بود.

۲- مفهوم جاهلیت را شرح دهید و سه مورد از مصادیق فرهنگ و اخلاق جاهلی اعراب در دوران پیش از اسلام را ذکر کنید. جاهلی و جاهلیت به معنای نادانی و فقدان علم و معرفت نیست بلکه دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه‌جویی دارد که از خلق‌و‌خوی تند و سرکش اعضای آن اجتماع سرچشمه می‌گرفت. مثل: (۱) تعصب قبیله‌ای (۲) پیروی کورکورانه از اجداد (۳) پیروی از تعصب قبیله‌ای به جای تعقل و منطق و بردباری شده بود.

۳- دلیل بیاورید که چرا سران قریش در مکه با اسلام و پیامبر به دشمنی و مخالفت پرداختند؟

سران مشرک که در ابتدای دعوت اسلامی، مخالفت و دشمنی شدیدی با رسول خدا ابراز نمی‌داشتند، با گسترش دعوت و گرایش جوانان و مستضعفان به اسلام، درصدد برآمدند که با پیامبر و مسلمانان مقابله کنند. گرچه در ظاهر چنین به نظر می‌رسد که احساسات دینی و اعتقاد راسخ سران مشرک به بت‌ها علت اصلی مخالفت و دشمنی آنان با اسلام بوده است، اما با بررسی دقیق‌تر شواهد و مدارک متوجه می‌شویم که علل و عوامل مهم‌تر دیگری در این موضوع دخیل بوده است.

البته برخی آیات قرآن بیانگر آن هست که مشرکان مکه از آن بیم داشتند که در صورت پیروی از اسلام موقعیت تجاری و سیاسی شهرشان متزلزل شود و بازرگانان قریش از سود هنگفتی که در تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک عربستان کسب می‌کردند، محروم بمانند. البته رقابت‌های قبیله‌ای و حسادت‌های طایفه‌ای را نیز نمی‌توان نادیده گرفت.

۴- اندیشه خروج از مکه چرا و چگونه به ذهن پیامبر و مسلمانان راه یافت؟ نمونه‌های دیگری از هجرت‌های مهم در تاریخ ایران را بیان کنید. به دلیل: (۱) تشدید آزار مشرکان (۲) موانعی که برای دعوت اسلامی در مکه به‌وجود آمده بود. اندیشه هجرت از مکه به ذهن پیامبر و مسلمانان راه یافت. نمونه‌هایی از مهاجرت در تاریخ ایران در مسئله انقلاب مشروطه (۱) مهاجرت صغری (به حضرت عبدالعظیم) (۲) مهاجرت کبری (به قم) (۳) مهاجرت نمایندگان مجلس و مشروطه‌خواهان به کرمانشاه در جریان جنگ جهانی اول برای کسب حمایت عثمانی در برابر متفقین.

۵- مآخذی را که در این درس به آن‌ها استناد شده، استخراج و در دو دسته منابع و مطالعات (تحقیقات) طبقه‌بندی نمایید.

منابع دست اول	منابع دست دوم
قرآن - نقشه‌های تاریخی - خطبه نهج‌البلاغه	محمد ﷺ پیامبر رحمت نوشته سید حسن اسلامی - اسد الغابة فی معرفة الصحابه نوشته ابن اثیر - سیره رسول الله نوشته دکتر عباس زریاب خویی - سیره ابن اسحاق

سؤال‌های امتحانی

درستی یا نادرستی جملات زیر را مشخص کنید.

- ۱- قدرت و نفوذ سیاسی قبیله قریش به علت تشکیلات منظم و منسجم میان آن‌ها بود.
- ۲- وضعیت اقتصادی شبه‌جزیره عربستان به شدت متأثر از موقعیت طوایف و قبایل بود.
- ۳- علت تحریم اقتصادی و اجتماعی بنی‌هاشم از سوی مشرکان حمایت آن‌ها از پیامبر بود.
- ۴- طائف شهری ثروتمند در نزدیکی مکه بود که اهالی آن از پیامبر استقبال کردند.

جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید.

- ۵- در آستانه ظهور اسلام طایفه‌های گوناگون عرب خود را به یکی از دو دسته ..... و ..... منسوب می‌کردند.
- ۶- یکی از ویژگی‌های نظام اجتماعی عربستان ..... مقام و منزلت زن در قبل از ظهور اسلام بود.
- ۷- هم‌زمان با ظهور اسلام بیشتر ساکنان شبه‌جزیره عربستان به‌ویژه اهالی مکه ..... بودند.
- ۸- آغاز رسالت الهی حضرت محمد ﷺ با نزول نخستین آیات سوره ..... در ماه ..... بود.

پاسخ صحیح را از قسمت مقابل بیابید. (دو مورد اضافی است.)

○ الف) ابوطالب	○ ۹- ساکنان شبه‌جزیره عربستان با این مراکز تمدنی روابط تجاری داشتند.
○ ب) حضرت خدیجه و ابوطالب	○ ۱۰- برجسته‌ترین دستاورد فرهنگی اعراب در دوران جاهلیت بود.
○ پ) ایران و روم	○ ۱۱- دو حامی بزرگ پیامبر بودند که در سال دهم بعثت از دنیا رفتند.
○ ت) شعر و شاعری	○ ۱۲- با رحلت او جسارت و آزار سران قریش نسبت به رسول خدا بیشتر شد.
○ ث) مصر و شام	
○ ج) حضرت علی (ع) و حضرت خدیجه	

به سؤال‌های زیر پاسخ کوتاه بدهید.

- ۱۳- وابستگی شدید اعراب به قبیله خود باعث به وجود آمدن چه مسائلی می‌شد؟
- ۱۴- ساکنان شبه‌جزیره عربستان در دوران پیش از اسلام به داشتن چه صفاتی معروف بودند؟
- ۱۵- چرا قبیله قریش قدرت و نفوذ سیاسی قابل توجهی نسبت به قبایل دیگر داشتند؟
- ۱۶- چرا علی‌رغم قدرت و نفوذ سیاسی قبیله قریش، نمی‌توان آن را به منزله حکومت پایدار برشمرد؟
- ۱۷- اقتصاد و معیشت عربستان از طریق چه فعالیت‌هایی صورت می‌گرفت؟
- ۱۸- از دوران حضرت ابراهیم، چه اعتقاداتی تا زمان ظهور اسلام باقی مانده بود؟
- ۱۹- حنفاء چه کسانی بودند؟

- ۲۰- در آستانه ظهور اسلام چه ادیانی در عربستان وجود داشت؟
- ۲۱- حضرت محمد ﷺ قبل از رسیدن به پیامبری به داشتن چه صفات و خصلت‌هایی معروف بودند؟
- ۲۲- پیامبر دعوت خود را در آغاز چگونه انجام دادند؟
- ۲۳- وقتی مشرکان نتوانستند ابوطالب را مجبور به مخالفت با پیامبر کنند، چه تصمیمی گرفتند؟
- ۲۴- هدف مشرکان مکه از محاصره اقتصادی اجتماعی بنی‌هاشم چه بود؟
- ۲۵- بنی‌هاشم برای کاهش آثار مخرب معاهده شعب ابی‌طالب چه تصمیمی گرفتند؟
- به سؤال‌های زیر پاسخ کامل بدهید.
- ۲۶- منظور از قبیله چه بود؟
- ۲۷- یکی از شاخص‌ترین سنن و ارزش‌های حاکم بر نظام قبیله‌ای را بنویسید.
- ۲۸- در شبه‌جزیره عربستان به چه کسی شجاع می‌گفتند؟
- ۲۹- قرآن اعراب جاهلی را به علت داشتن چه عقیده و اخلاقی نکوهش کرده است؟
- ۳۰- قرآن از زمانه و اجتماعی که حضرت محمد در میان آن به مقام پیامبری رسید با چه صفتی یاد کرده است؟
- ۳۱- آیا منظور از جاهلی و جاهلیت که قرآن از آن یاد کرده، نادانی و فقدان علم و معرفت است؟
- ۳۲- نخستین ایمان‌آوردگان به دعوت پیامبر چه کسانی بودند؟
- ۳۳- چرا سران مشرک در صدد برآمدن با پیامبر و مسلمانان مقابله کنند؟
- ۳۴- آیا مخالفت و دشمنی سران قریش با پیامبر به علت احساسات دینی و اعتقاد راسخ آن‌ها بود؟
- ۳۵- چرا دشمنی و درگیری مشرکان با اشخاصی مانند پیامبر و دیگر مسلمانان چندان راحت نبود؟
- ۳۶- پس از آن که مشرکان ابوطالب را در تنگنا قرار دادند که مانع ادامه فعالیت پیامبر شود، چه عکس‌العملی نشان داد؟

پس‌خ سؤال‌های امتحانی

۲۰- (۱) آیین حنیف (۲) یهودیت (۳) مسیحیت (۴) آیین مانوی (۵) دین زرتشت (۶) بت‌پرستی

۲۱- امانت‌داری، راستگویی، درستکاری، خردمندی، خوش‌رویی و خوش‌خلقی

۲۲- پیامبر در آغاز به صورت محدود و تا حدودی پنهانی افراد را به پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز دعوت کرد. طبیعی است که آن حضرت دعوتش را از خانواده خویش آغاز کرده باشد.

۲۳- سرانجام تصمیم گرفتند بنی‌هاشم را از نظر اقتصادی و اجتماعی تحریم کنند. تحریم خاندان رسول خدا سه سال طول کشید و در آن مدت آنان با مشکلات و سختی‌های فراوانی گرفتار بودند.

۲۴- پس از آن‌که سران قریش در جلب رضایت ابوطالب برای دست‌برداشتن از حمایت رسول خدا ناکام ماندند، تصمیم گرفتند بنی‌هاشم را تحت محاصره اجتماعی و اقتصادی قرار دهند. هدف مشرکان

مکه این بود که ابوطالب و طایفه او ناگزیر شوند، پیامبر را تنها گذارند، از این‌رو معاهده‌ای نوشتند که براساس آن هرگونه مراوده اجتماعی از قبیل ازدواج و ارتباط اقتصادی مانند خرید و فروش کالا با بنی‌هاشم ممنوع شد.

۲۵- بنی‌هاشم برای کاهش آثار مخرب این معاهده به شعب ابی‌طالب در اطراف مکه پناه بردند. آنان حدود سه سال در آن‌جا ماندند و مشکلات و سختی‌های فراوانی را تحمل کردند.

۲۶- قبیله یک واحد اجتماعی و سیاسی مستقل به حساب می‌آمد و شامل تمامی مردمی می‌شد که دارای نیای مشترک بودند و با یکدیگر پیوند خونی داشتند. افرادی که پیوند قبیله‌ای آنان به هر دلیلی قطع می‌شد، پشتوانه اجتماعی خود را از دست می‌دادند.

۲۷- افتخار به حسب و نسب، احترام به روابط خونی و خویشاوندی، اطاعت بی‌چون و چرا از رئیس یا شیخ قبیله و پشتیبانی بی‌قید و شرط از هم‌قبیلگان در هر شرایطی بود.

۲۸- به کسی که در نزاع‌ها و جنگ‌های خودی و قبیله‌ای، که اغلب به قصد انتقام‌جویی و غارت‌گری صورت می‌گرفت، با جرأت و جسارت تمام بجنگد و نهایت بی‌رحمی را از خود نشان دهد.

۲۹- با داشتن فرزند پسر عزت و شرافت قبیله حفظ می‌شد. به همین دلیل مردان قبیله فقط به پدران خود افتخار می‌کردند نه مادران. قرآن به موقعیت حقارت‌آمیز زن در میان اعراب جاهلی اشاره فرموده و آنان را به سبب داشتن چنین عقیده و اخلاقی نکوهش کرده است.

۱- نادرست: به سبب در اختیار داشتن اداره خانه کعبه و تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک بود.

۲- نادرست: به شدت متأثر از موقعیت جغرافیایی و شرایط طبیعی و اقلیمی آن بود.

۳- درست

۴- نادرست: اهالی طائف نه تنها از پیامبر استقبال نکردند بلکه با بی‌احترامی و اهانت آن حضرت را از آن شهر راندند.

۵- قحطانی (جنوبی) و عدنانی (شمالی)

۶- پایین بودن

۷- بت‌پرست

۸- علق - رمضان

۹- پ: ایران و روم

۱۰- ت: شعر و شاعری

۱۱- ب: حضرت خدیجه و ابوطالب

۱۲- الف: ابوطالب

۱۳- موجب به وجود آمدن تعصب یا عصبیت قبیله‌ای شده بود. تعصب قبیله‌ای نقش زیادی در بروز جنگ و خونریزی‌های پی در پی در شبه‌جزیره عربستان داشته است.

۱۴- برخی صفات و خصلت‌های اخلاقی مانند مهمان‌نوازی، شجاعت، سخاوت، مروت و استقامت در برابر مشکلات و سختی‌های زندگی معروف بودند. البته این خصلت‌ها در آن سرزمین دارای معنا و مفهوم خاصی بود.

۱۵- به سبب در اختیار داشتن اداره کعبه و تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک.

۱۶- زیرا این نفوذ و قدرت متکی به تشکیلات سیاسی، اداری و نظامی منظم و منسجمی نبود و ثبات لازم را نداشت.

۱۷- (۱) از طریق دامداری و پرورش معدودی بز و شتر و راهزنی (۲) در برخی مناطق مانند یثرب، یمن و طائف، کشاورزی نیز اندک رونقی داشت. (۳) تجارت، در آستانه ظهور اسلام بخش عمده‌ای از تجارت داخلی و خارجی این سرزمین در اختیار قبیله قریش بود.

۱۸- (۱) اعتقاد به الله به عنوان خدای بزرگ (۲) مراسم حج را به‌جا می‌آوردند اما آن را با عقاید و مناسک شرک‌آلود آمیخته کرده بودند.

۱۹- عده‌ای به پیروی از حضرت ابراهیم از پرستش بت‌ها کناره‌گیری می‌کردند و از گوشت قربانی آن‌ها نمی‌خوردند. اینان به حنفاء معروف شدند.

۳۰- دارای ویژگی‌های شاخصی بود که قرآن از آن با صفت جاهلی یاد کرده است.

۳۱- خیر، بلکه دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه‌جویی دارد که از خلق و خوی تند و سرکش اعضای آن اجتماع سرچشمه می‌گرفت و تعصب قبیله‌ای و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله، جایگزین تعقل، منطق و بردباری شده بود.

۳۲- (۱) حضرت خدیجه (۲) حضرت علی (علیه السلام) (۳) زید بن حارثه (فرزندخوانده رسول خدا) به عنوان نخستین ایمان‌آوردگان به اسلام شناخته شده‌اند. روایات دیگری ابوبکر را اولین مسلمان خوانده‌اند و این روایات با روایات پیشین منافاتی ندارند، زیرا خدیجه، علی بن ابی طالب و زید از اعضای خانواده پیغمبر بودند و ابوبکر نخستین کس بیرون از خانواده رسول خدا بود که اسلام آورد.

۳۳- سران مشرک که در ابتدای دعوت اسلامی، مخالفت و دشمنی شدیدی با رسول خدا ابراز نمی‌داشتند، با گسترش دعوت و گرایش جوانان و مستضعفان به اسلام، درصدد برآمدند که با پیامبر و مسلمانان مقابله کنند.

۳۴- خیر، مشرکان مکه بیم داشتند که در صورت پیروی از اسلام، موقعیت تجاری و سیاسی شهرشان متزلزل شود و بازرگانان قریش از سود هنگفتی که در تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک عربستان کسب می‌کردند، محروم بمانند. علاوه بر آن رقابت‌های قبیله‌ای و حسادت طایفه‌ای را نیز نمی‌توان در دشمنی با رسول خدا در مکه نادیده گرفت.

۳۵- زیرا ممکن بود به برانگیخته‌شدن تعصبات طایفه‌ای و قبیله‌ای و بروز جنگ و خونریزی بینجامد. از این‌رو سران شرک تصمیم گرفتند که هر طایفه از مسلمان‌شدن اعضای خود جلوگیری نماید و با افرادی از طایفه خود که اسلام آورده بودند، برخورد کند.

۳۶- ابوطالب نه تنها از حمایت پیامبر دست نکشید، بلکه طایفه بنی‌هاشم را به حمایت از آن حضرت فرا خواند. همه بنی‌هاشم اعم از مسلمان و غیرمسلمان پذیرفتند و تنها ابولهب از این کار سر باز زد و به دشمنی با رسول خدا برخاست.

سؤال‌های چهارگزینه‌ای

- ۱- مردم عربستان (به ویژه مکه) چه اعمالی را برای بت‌ها انجام می‌دادند؟
 (۱) آن‌ها را با احترام نگهداری می‌کردند.
 (۲) در تمام سفرها حتی تجارت آن‌ها را با خود می‌بردند.
 (۳) برای آن‌ها نذرهای فراوان قربانی می‌کردند.
 (۴) از سنگ بت‌های جدیدی برای پرستش می‌ساختند.
- ۲- از زمان حضرت ابراهیم علیه السلام چه اعتقادی در میان اعراب باقی مانده بود؟
 (۱) شکستن بت‌ها
 (۲) اعتقاد به الله به عنوان خدای بزرگ
 (۳) قربانی کردن
 (۴) گزینه‌های «۱» و «۲»
- ۳- کدام گزینه از مشخصات آیین بت‌پرستی بود؟
 (۱) بی‌اعتقادی به جهان پس از مرگ
 (۲) ساخت بت‌های جدید
 (۳) صحرانشینی
 (۴) تمام موارد
- ۴- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چند سال پس از بعثت به فرمان خدا دعوت خود را آشکار کردند و نخست از چه کسانی شروع کردند؟
 (۱) بیست و سه سال - خویشاوندان
 (۲) سه سال - خویشاوندان سپس عموم مردم
 (۳) بیست و سه سال - مردم خارج از عربستان
 (۴) سه سال - مردم خارج از عربستان
- ۵- کدام طایفه قریش به این‌که فردی از طایفه بنی‌هاشم به پیامبری رسیده، سخت حسادت می‌کردند؟
 (۱) اوس
 (۲) خزرج
 (۳) بنی‌عباس
 (۴) بنی‌امیه
- ۶- پس از حمایت ابوطالب از پیامبر در برابر مشرکان تنها چه کسی به دشمنی با پیامبر ادامه داد؟
 (۱) ابولهب
 (۲) حنظله
 (۳) بنی‌عباس
 (۴) معاویه
- ۷- چه مسئله‌ای باعث شد اندیشه هجرت از مکه به ذهن پیامبر و مسلمانان راه یابد؟
 (۱) گسترش اسلام
 (۲) جهانی کردن دعوت پیامبر
 (۳) آزار مشرکان و موانع اساسی بر سر راه دعوت پیامبر
 (۴) گزینه‌های «۱» و «۲»

پاسخ سؤال‌های چهارگزینه‌ای

- ۱- گزینه «۳» آنان بت‌های سنگی و چوبی متعددی را می‌پرستیدند و قربانی‌ها و نذرهای فراوانی را نثار آن‌ها می‌کردند.
- ۲- گزینه «۲» از آیین حضرت ابراهیم، اعتقاد به الله به عنوان آفریننده جهان به کلی از دل بت‌پرستان محو نشده بود و مردم مکه به الله به عنوان خدای بزرگ اعتقاد داشتند.
- ۳- گزینه «۱» یکی از مشخصات آیین بت‌پرستی بی‌اعتقادی به جهان پس از مرگ بود.
- ۴- گزینه «۲» پیامبر اکرم سه سال پس از بعثت به فرمان خداوند دعوت خود را آشکار و عمومی کرد. ایشان نخست خویشاوندان و سپس عموم مردم را به قبول اسلام فراخواند.
- ۵- گزینه «۴» برخی از طایفه‌های قریش مخصوصاً بنی‌امیه از این‌که فردی از طایفه بنی‌هاشم به پیامبری رسیده، سخت حسادت می‌کردند.
- ۶- گزینه «۱» ابوطالب طایفه بنی‌هاشم را به حمایت از پیامبر فراخواند. همه بنی‌هاشم اعم از مسلمان و غیرمسلمان پذیرفتند و فقط ابولهب که یکی از اشراف ثروتمند مکه بود از این کار سر باز زد و به دشمنی با رسول خدا برخاست.
- ۷- گزینه «۳» با تشدید آزار مشرکان، دعوت اسلامی در مکه با موانع اساسی روبه‌رو گردید و به بن‌بست رسید.